

Luohti ja dálá sámemusihkka

Annukka Hirvasvuopio-Laiti

Sámi allaskuvla 2012

Dát teaksta vuodđuduvvá mu masteroahpu pro gradu -dutkanii, man namma lea *Gárddi luhtte lávddi ala – Poroaidalta esiintymislavalle. Saamelaiset elementit tenonsaamelaisessa musiikissa kolmen sukupolven aikana*. Pro gradu lea ilbman jagis 2008 ja lea čállojuvvon Tampere Universitehtas Musihkkadutkamuša ossodagas. Dutkamuš gullá etnomusikologijja suorgái. Dán čállosa ulbmil lea oanehaččat mitalit sámiid musihkkaárbevieruin, earenomážit luodis, ja das, mo luohti lea seilon ja nuppe dáfus fas nuppástuvvan nuppi máilmmisoađi rájes gitta dálá áigái, 2000-lohkui.

Sisdoallu

- 1. Luohti**
 - 2. Persovdnaluhti**
 - 3. Luohti ja risttalašvuolta**
 - 4. Gii oamasta luodi?**
 - 5. Čuojanasat**
 - 6. Luodi ja eará sámemusihka oahpahus**
 - 7. Luodis dálá musihkkii: Sámerenessánsa ja sámi populáramusihkka riegádit**
 - 8. Sámemusihkka rievdá: Áillohaš ja Mari Boine**
 - 9. Modernisašuvdna, rievdan ja sápmelaš dáidda**
 - 10. Mánngabealat dálá sámemusihkka**
 - 11. Luodi boahhteáiggi hástalusat**
- Gáldut**

1. Luohti

Luohti lea okta daid boarráseamos musihkkakultuvrrain, mii lea seilon boatkankeahtá Eurohpás. Ovdamearkka dihte davvisápmelaččaid luohti lea seilon duháhiid jagiid njálmmálaš árbevierrun. Juohke gáldus mii guorahallá árbevirolaš sámemusihka, luohti namuhuvvo oalle boares musihkkastiilan. (Omd. Laitinen 1978, 1; Fjellheim 2005, 8; Jouste 2006, 274.)

Iešalddes lea oalle imaš, ahte luohti lea seilon gitta dáid beivviid rádjai, daningo luođi leat geahččalan mángga láhkai duššadit ja jávkadit. Ánte Mihkkal Gaup (1995, 78) čállá, ahte juoiganmáhttu lea seilon fuolakeahtá das, ahte girku ja skuvla leat iskan duššadit dan. (Gč. maiddái Laitinen 2003, 277.) Vuokko Hirvosa (1999, 199) dieđuid mielde Ruotta-Suomas noaidástallan gildojuvvui 1600-logus, ja dan oktavuodas gildojuvvui maiddái goavdása geavaheapmi jápminránggáštusain. Vel jagi 1734 rihkuslága mielde sáhte mearridit jápminránggáštusa noaidástallamis. Noaidástallama lassin gildojuvvui juoigan rituálaid oktavuodas. Vaikko jápminránggáštus juoigama ránggáštussan hilgojuvvuige, dan sadjái bođii 1800-logus Lars Levi Laestadiusa moriidanlihkadus. Dat kristtalaš lihkadus ii dohkkehan juoigama. (Gč. maiddái Skaltje 2005, 296.)

Luohti lea davvisápmelaččaid árbevirolaš musihkka ja buot beakkáneamos sámi musihkkastiillain. Dainna oaivvildan dan, ahte aiddo fal luohti lea dábálaččat dat musihkkastiila, man maid kultuvra olggobeale olbmot, majoritehta ovddasteaddjit, dovdet sámi musihkkan. Dán čálloš geavahan tearpma ”árbevirolaš sámi musihkkastiillat”, daningo luohti ii dattetge leat áidna sámi árbemusihkka, muhto leat baicce mánga eará sámi árbemusihkkastiilla. Ovdamearkka dihte nuortasámiin leat leudd’ ja luvtt ja anáraččain fas livde. Dat ahte luođi lassin gávdnojit maid eará sámi árbemusihkkastiillat, dagaha dan ahte ii leat riehta geavahit dušše sáni luođi, dalle go lea sáhka sámemusihkas idan (fenomenan). Luohti lea vokálamusihkka. Vokálamusihkka mearkkaša musihka, man olmmoš ovdanbuktá iežas jienain. Davvisámegielas sáni luohti govvida ovttá musihkkabihtá. Luohti lea eará ášši go lávlla, dasgo luohti juigojuvvo ja lávlla lávlojuvvo. Lávlluma ja juoigama earuhit mánggat áššit. Luohte- ja juoigantearpmat ja -sánit leat sámegielas olu (gč. Skaltje 2005, 285). Dat geas dahje mas luohti muitala, gohčoduvvo sániin juoiggalmas. Olmmoš, guhte lea čeahppi juoigat ja láve olu juoigat, lea fas juoigalas.

Suopmelaš sámemusihkkadutki Marko Jouste (2006, 275) mielas sámiid ja Oarje-Sibirjja eamiálbmogiid musihkkakultuvrraid gaskkas leat mánga ovttaláganvuoda, main buot deháleamos lea olbmojiena geavaheapmi musikálalaš ovdanbuktimis. Jouste mielas sáhtáge hállat davviguovllu vokálakultuvrrain earuhussan dakkár musihkkakultuvrraide, main geavahuvvojit

čuojanasat vokálamusihka lassin. Sámekultuvra lea oassi sirkumpoláras, olles davviguvlui guoskevaš kultuvrrain. (Pentikäinen 1995, 27; 328; Pääkkönen 1995.)

Anna Näkkäljärvi (2004, 9) mielas sátni luohti oaivvilda ovtta juoiganovdanbuktimanu, ahte dasa gullet musihka lassin maiddái juoigi geahčastagat, láhtten ja lihkastagat juoiggadettiin, nappo olles ovdanbuktin. Näkkäljärvi mielas luodis leat maid mánnga sierralágan oainnu das, mii luohti lea. Juoigi váikkuha álo luođi ovdanbuktimii, dasgo son vásiha áššiid iežas láhkai, ovdamearkka dihte muhtun olbmo dahje duoddara. Juoiggadettiin olbmot ovdanbuktet ja deattuhit juoiggalmasas iešguđetlágan beliid. (Gč. maiddái Laitinen 1981, 181; Järvinen 1999, 73; Jouste 2006, 280.)

Lea dábálaš juoigat okto, muhto juoigat sáhttá maiddái ovttas earáiguin. Davvisámiid luođi dovdomearkkat leat dihtolágan jietnageavaheapmi, rikkes rytmihkka, improviseren, a cappella-stiila (eai geavahuvvo čuojanasat, dušše olbmo jietna), juoiganstávvaliid geavaheapmi (omd. heijo, loi-la, na-na) ja maiddái dat, ahte musihkkaarbevierru čatnasa čavga kultuvrra eará surggiide. (Jouste 2006, 275; 281–284; Laitinen 1981, 180–181.) Juoiggadettiin jietnageavaheapmi ii leat seammalágan go lávllodettiin, muhto dárkilis erohusaid lea hui váttis čilget oanehaččat, daningo juo luođi báikkálaš stiillaid, juoigansuopmaniid, gaskkas leat stuorra erohusat. Mánгии daddjojuvvo ahte luohti goittotge sulastahttá eanet eará eamiálmogiid vokálamusihkkastiillaid go oarjemáilmmi musihka ja ahte luohtejietna “vuolgá čoddagis” nuppe láhkai go lávllodettiin. Luohti ii maid komponerejuvvo seammaláhkai go oarjemáilmmi musihkka. Dadjet, ahte “bidjet luođi” dahje “addet luođi” juoiggalmassii. (Ulla Pirttijärvi-Länsman jearahallan 2003; Gaup 1995, 74–75.) Buot stuorámus erohusat luođi ja lávlaga gaskkas leat dattetge dat, man čavga luohti čatnasa eará kultuvrii, man dehálaš mearkkašupmi luodis sámekultuvrras lea ja maiddái luođi oamastanvuoigatvuođat (oamastuvvon lávlla) spiehkkasit lávlagiin. Dáid áššiid giedahalan maŋŋeleappos dán čállois.

Luohtelyriikka gohčoduvvo sániin dajahusat. Dovddus Suoma beale juoigi Ulla Pirttijärvi-Länsman (jearahallan 2003) dadjá, ahte luođi ja lávlaga earuha ovdamearkka dihte dat, ahte lávlagis leat dávjá álo seamma sánit ja vearssat lávlojuvvojit juohke geardde seammaláhkai. Luđiin fas eai leat vearssat nugo lávlagiin, muhto sámiin leat maiddái dakkár luođit, main leat vearssat ja dat leat bisson jahkečuođis nubbái sullii seammaláganin. Juoiggadettiin juoigi sáhttá válljet, geavahago dajahusaid vai dušše beare juoiganstávvaliid. Juoiganstávvalat eai leat seamma ášši go dajahusat, nugo ovdalis lean čállán, juoiganstávvalat geavahuvvojit juoiggadettiin, muhto dain ii leat čielga mearkkašupmi nugo dajahusain. Anna Näkkäljärvi mielas juoigan čatnasa maiddái áigái ja báikái. Juoigi ovdanbuktimii juoiggadettiin váikkuha dat, geat luođi leat guldaleamen. Juos guldaleaddjit ovdamearkka dihte dovdet juoiggalmasa bures, dajahusat sáhttet

leat oalle hearváí. Dajahusat sáhttet beare čujuhit muhtun dáhpáhusaide juoiggalmasa eallimis dahje ovdamearkka dihte govvidit juoiggalmasa olmmožin. (Näkkäljärvi 2004, 13; gč. maiddái Jernsletten 1987.)

Davvisámiid luođi báikkálaš ja oktagaslaš stiillat gohčoduvvojit sániin juoigansuopmanat (Näkkäljärvi 2004, 38; Pirttijärvi-Länsman jearahallan 2003; Gaup 1995, 84).

Juoigansuopmanat nugo gávttitge, leat iešguđetláganat ja dain leat iešguđetlágan stiillat ja dovdomearkkat iešguđege guovllus: Guovdageainnus juiget nuppeláhkai go vaikkoba Unjárggas. Marko Jouste (2006, 284) veardádallá nuortaguovllu juoigansuopmana (Deanuleagi juoigansuopmana) ja oarjeguovllu juoigansuopmana (Eanodaga-Guovdageainnu juoigansuopmana) erohusaid. Nuortabeale juoigansuopmanis jietnageavaheapmi lea litnásut go oarjin ja gos juoiganjiena sadji (registera) muittuha eambo hallanjiena. Juoiganjiena jietnageavaheapmi ii leat nu čavga nuortan go oarjin. Maiddái juoiganmelodijain gávdnovit erohusat. (Gč. maiddái Järvinen 1999, 93–94; Laitinen 1981, 180; Kantola 1984, 35–36.)

Musihkkaarbevierut leat hui dehálaš oassi sáme kultuvrras. Sámiid árbevirolaš vokálamusihkkastiillat laktásit dahje gullet čavga sáme kultuvrii, sogaide ja bearrašiidda. Sáme kultuvrra ipmirdeapmi – seammaláhkai go ovdamearkka dihte gávttiid geavaheapmi ja duddjon – sisttisdoallá hui olu nu gohčoduvvon jávohis dieđu (tacit knowledge), kodaid, mat rahpasit dávjá dušše beare kultuvrra siste bajásšaddán olbmuide. Jávohis diehtu oaivvilda dieđu, man lea váttis juohkit ja mii lea hui persovnnalaš.¹ Dat sáhtá sisttisdoallat vaikkoba muhtun dáiddu, ovdamearkka dihte dan mo goarrut gávtti dahje duddjot eará árbedujiid. Dan ii sáhte álkit čilget teakstan ja jávohis dieđu mielde dieđuid ja dáidduid oahpaheapmige sáhtá leat hástalus. Jávohis diehtu lea hárnánumi ja goruda diehtu. Doahpaga fuobmái álgoálggus filosofa Michael Polanyi, gean mielas jávohis diehtu lea meroštalakeahtes diehtu, mii olles áigge váikkuha olmos, vaikko dan ii sáhte cealkit dahje hábmet. Koivunen (1997, 76, 77.) čállá, ahte Polanyi háliidii deattuhit dan, ahte juohke olmo”čiegus duohtavuodas” ja dovdduin lea stuorra mearkkašupmi.

Jávohis dieđus lea jearaldat kultuvrra siskkáldas, čálekeahtes njuolggadusain, maid kultuvrra siste bajásšaddan olbmot dihtet ja dovdet, vaikko daid birra ii dávjá hállojuvvoje jitnosii. Ánte Mihkkal Gaup (1995, 78, 82) oaivvilda ahte juoiganárbevirrui ja earenomážit persovdnaluođi ráhkadeapmái dahje duddjomii gullá olu jávohis diehtu, dego maid čálekeahtes njuolggadusat. Juoigit ieža eai vealttakeahhtá leat didolaččat dain dalle go ráhkadit luđiid, muhto juos daid ovdalis namuhuvvon njuolggadusaid rihkku, de veadjá leat nu ahte guldaleaddjit eai dohkket luođi.

Vuokko Hirvonen (1991, 6) čállá, ahte luohti lea mearkasystema, masa gullet dihto

¹ http://fi.wikipedia.org/wiki/Hiljainen_tieto

njuolggadusat, maid ferte máhttit ja maid sáhtta áddet dušše kultuvrra vuodul. Hirvosa mielas aiddo dan sivas mánggat sámeservodaga olggobealde bohtán dutkit leat eahpelihkostuvvan ovdamearkka dihte dajahusaid dutkamis, daningo sii eai leat máhtán dulkot luohtedajahusaid sisdoaluid.

2. Persovdnaluhti

Gaup čállá ahte persovdnaluhti lea sápmelažžii dego iežas namma. Dan lávejitge gohčodit tearpmain luohtenamma. Persovdnaluhti lea nu persovnnalaš ja govvida juoiggalmasa nu dárkilit, ahte Gaup mielas dan sáhtta namuhit seamma dehálažžan go olbmo ovda- ja sohkanamage. Luohtenamma lea dehálaš oassi sápmelaš identitehtas. Juos olbmos ii leat iežas luhti, dan sáhttet vásihit nu, ahte etnikkalaš identitehta ii leat ollislaš, ahte das váilu juoidá. (Gaup 1995, 77; 79; Gaup, logaldallan 20.5.2006; maddái Pirttijärvi-Länsman jearahallan 2003.)

Persovdnaluodit mitalit muhtun dihto olbmos ja daddjojuvvo “mun juoiggan su” iige “sus” nugo lávlagiid oktavuodas. Persovdnaluhti figgá govvidit dihto olbmo iešvuodaid šuoŋaiguin ja luođi ovdanbuktimiin – dieđusge maddái dajahusaiguin, muhto dajahusat eai leat buot dehálemos ášši luodis. Luohti lea luhti vaikko das eai livččege dajahusat, muhto dajahusat šuoŋa haga ii leat luhti. (Gaup 1995, 78, 88.) Juoiggadettiin sáhtta nappo geavahit dušše beare juoiganstávvaliid. Persovdnaluodis dávjá namuhuvvo juoiggalmasa namma ja maddái muhtun fearánat, mat sutnje leat dáhpáhuvvan. Luđiiguin sáhtta muittašit olbmuid, nuba sámiide juoigan lea muittašandáidda. Daiguin sáhtta maddái gudnejahttit ja bilkidit. Johan Turi čállá jagi 1910 almmustuvvan girjjistis *Muitalus sámiid birra* luodis dan láhkai:

Sápmelaš lávluma dadjá juoigamin. Dat lea okta muitingoansta nuppiid olbmuid. Muhtumat muitet vašis ja muitet ráhkisvuodain, ja muhtumat muitet moraštemiin. Ja adnojit dat lávllut muhtun eatnamiin ja ealibiin, návddis ja bohccos, gottis. ---- Ja dan lávllu namma lea luohti.

(Turi 1987, 163)

Johan Turii čujuha maid Ánte Mihkkal Gaup (1995, 76) go čállá, ahte leat maid irggástallan-, headja-, bargo-, gávnnadan- ja earránaddanluodit, maid olbmot leat juoigan sosiála oktavuodain.

Luđiid sáhtta juohkit guovtti váldojovkui, persovdnaluđiide ja eará luđiide. Marko Jouste (2006, 281) čállá, ahte ovdal dutkamušain luodit leat juhkkjuvvon dábálaččat golmma sierra jovkui, persovdna-, ealli-, ja báikeluđiide. Jouste mielas dat ii goittotge doala deaivása, daningo luonddubáikkiide laktása dábálaččat juoga mitalus dahje fearán, mii lea dáhpáhuvvan muhtun

olbmui vaikko dat ii njuolga muitaluvvoge dajahusain. Dán áigge sáhttá juoigat vaikkoba njealjejuvllagis, mohtorgielkkás dahje formulabiillas. Juoigi Wimme Saari lea juoigan earret eará Havanna-gávppoga dalle go lei luopmomátkkis doppe ². (Saari, logaldallan 29.3.2007.)

Beakkán olbmos sáhttet leat mánnga persovdnaluodi. Lávejit lohkat, ahte iežas luodi ii heive juoigat almmolaččat. Iežas juoigan ii leat dohkálaš daningo juoigi dainnalágiin dego rábmo iežas menddo ja lohket maid, ahte juos juoigá iežas, de dat mielddisbuktá heajos lihku. (Gaup 1995, 79; Järvinen 1999, 16.) Juohke guovllus dat liikká ii doala deaivása; muhtun guovlluin gal lávejit juoigat iežaset ja ovdamearkka dihte Sámi Grand Prix -gilvuu juoiganoasis juoigit leat juoigan maid iežaset persovdnaluodiid. Persovdnaluhti eallá ja muhttašuvvá dađi mielde go olmmoš iešge šaddá ja rávásmuvvá. Uhca máná luohti, dovdna, muhttašuvvá máná stuorodettiin, dat rievdaduvvo ja viiddiduvvo, luodi šuokŋa ja ritma varierejuvvo. Ánte Mihkkal Gaup mielas luodi bokte leat rábmon ja giitalan olbmuid, earenomážit dát dáhpá lea oidnon mánáid luđiin. Dovdnedettiin leat rábmon máná ja su dáidduid ja ná dorjon su ja duvdán máná iešdovdu. Olbmo posiitiiva beliid ja iešvuodaid ovdanbuktin persovdnaluđiin leage okta buot deháleamos beliin luodis. Gaup deattuha ahte persovdnaluohti galgá leat dakkár, masa juoiggalmas ieš liiko ja mii su iežasge mielas govve su bures. (Gaup 1995, 80–81.)

Bearrašiin ja sogain lávejit leat iežaslágan luohtemelodiiat ja sogaid luodit muittuhitge dávjá nuppiideaset (Gaup 1995, 80; 91–92). Marko Jouste (2006, 280) dieduid mielde luohti doaibmá kultuvrralaš kodagiellan, mas melodiiat ovttastit ovttaskas olbmuid lassin maiddái sogaid. Dihto sogain leat iežaset sohkamelodiijavuođut, maid vuodul soga lahtuid persovdnaluohti ráhkaduvvo. Jouste čállá, ahte persovdnaluohteárbevierru mielddisbuktá dihto guovlluide báikkálaš melodiijafierpmádaga.

3. Luohti ja risttalašvuohta

Luohti lea leamaš suddu ja leamaš maiddái lágain gildojuvvon. Go risttalašvuohta bođii Sápmai, báhpát duššadišgohte sámiid šamanisttalaš oskku dovdomearkkaid, siiddiid ja goavdásiid. Dalle luohti gohčoduvvui ”biro musihkkan”. (Hirvonen 1999, 119; Lehtola, J. 2007, 271; 323.) Noaidihan geavahii rumbbu, goavdása, veahkkin dalle go vádjolii nuppi máilbmái, ráimmahalai. Sus ledje veahkkin maid noaideluodit. (Järvinen 1999, 118–124.) Olles luohteárbevierru gohčoduvvui báhkinvuohtan ja dađi mielde maiddái suddun. “Miššonearat ja báhpát eai ádden luodi ja dan mánnggabealat funkšuvvna rituálain, estehtalaš ovdanbuktimis ja juohkebeaivválaš gulahallama

² Cd:s *Gierran*. (ZENCD 20055).

gaskaoapmin, ja dat dagahii sin eahpesihkkarin. Das čuovui, ahte sii dubmejedje luođi ja gilde olbmuid juoigamis.” (Hirvonen 1999, 119.)

Vaikko dál majoritehta oaivilat luođi birra leat nuppástuvvan, de liikká sámiid gaskkas luohti adnojuvvo ain suddun mángga guovllus. Dat ahte luohti lea leamaš čuđiid jagiid gildojuvvon ja badjelgehččojuvvon, lea váikkuhan nu, ahte sámít iežage atnigohte luođi suddun ja ovtas báhpaignin kontrollerejedje juoigangildosa. Juoigama oahppan ii lean šat lunddolaš, dasgo juoigat oaččui dušše beare suoli. Ulla Pirttijärvi-Länsman mielas dán duogáža vuostá fertet áddet risttalaš sámiid oainnuid das, ahte luohti ii leat dohkálaš. Su mielas livččii oalle váttis dubmet vuorrasut olbmuid das, ahte eai dohkket juoigama, go váldá vuhtii dan, mii sidjiide lea luodis ja juoigamis oahpahuvvon. (Hirvonen 1999, 119; Pirttijärvi-Länsman jearahallan 2003.)

Musihkaoahpaheaddjin lean vásihan, ahte buot olbmot eai dohkket juoigama eaige hálit, ahte sin mánát oahpahuvvojit juoigat. Dilli lea hui ruossalas, dasgo nuppe dáfus fas muhtun váhnemat gáibidit garrasit luohteoahpahusa skuvlii. Mángasiid mielas girkuin ii leat dohkálaš juoigat. Maiddái juoigit ieža oaivvildit, ahte earenomážit Sámis ii leat dohkálaš juoigat girkuin. (Ivvár Niillas jearahallan 2008; Eriksen Lindi 2000, 36–37; Pokka & Magga jearahallan 1995.)

Ohcejoga searvegotti kántor Janne Aikio muitala golbma siva dasa, manin risttalaš sámít, earenomážit lestadiánalaččat vel dán áiggege vásihit luođi suddun. Vuosttas ja stuorámus siva juoiganárbevieru suddun atnimii lea oktavuoha dološ šamanisttalaš oskui (eamioskui), masa Aikio mielas gullet báhkinvuoha ja noaidástallan, iige noaidástallan su mielas heive risttalašvuhtii. Son oaivvilda ahte noaidelohkosat, garrudeamit, juovssaheamit ja goavdása geavaheapmi eai leat dohkálaččat. Nubbin sivvan luođi vuostálastimii son namuha alkohola geavaheami. Áiggiid čađa leat fállan viinna ja dáhtton sámiid juoigat, ja ovdamearkka dihte luossaturisttat Deanuleagis leat jugahan sápmelaččaid vai besset luođi gullat. Aikio mielas juoigamis ja alkohola geavaheamis lea oktavuoha, ja dakkár jáhkku ealláge ain viidát sámiid gaskkas. Goalmmát siva suddun atnimii lea Janne Aikio mielas dat, ahte juoigi juoiggadettiin ii láhtte dohkálaččat dahje olmmošlaččat. Ná dáhpáhuvvá earenomážit dalle go juoigi juoigá muhtun ealli ja juoiggadettiin ádestallá ealli jienaid ja/dahje lihkestagaid. Ovdamearkka dihte bohccuid guođohettiin leat juoigan vaikkoba gumppe luđiid. Maiddái romet juoigan dahje holvun, rigeren ja funet láhtten dagahit dan, ahte luohti ii leat dohkálaš. (Janne Aikio jearahallan 2003.)

Konteksta juoigamis lea Aikio mielas dehálaš ášši. Ieš juoigan ii leat suddu, dat baicce lea okta musihkkastiila eará musihkkastiillaid gaskkas ja dasa lassin sámiid árbevirolaš álbmotmusihkka. Dat man várás ja manin musihkka lea, lea su mielas váldoášši. Juos juoigama figgamuššan lea noaidástallan, rigeren dahje juhkanvuodas huikin, dat ii leat dohkálaš. Juos fas figgamuššan lea govvidit muhtun olbmo dahje báikki buorre beliid dahje muitalit juoigalmasas

muđui čábbát, de dalle juoigamis ii leat mihkkige baháid. Luohti sáhttá leat Janne Aikio mielas čáppa musihkka. Su oainnu mielde girkus dahje searvegoddeviesus ii leat goittotge dohkálaš juoigat. (Janne Aikio jearahallan 2003.)

Juoigama lassin leat dovddus juoigit lávlon, ráhkadan ja bádden maiddái sálmmaid. Sámi artisttain sálmmaid ja eará vuoiŋnalaš musihka leat bádden earret eará Mari Boine, Ann Mari Andersen, Sára Máret Gaup ja Wimme Saari. Davviriikkalaš sámeakoara *Sámi jienat*, lea bádden sámegielat sálmmaid ja vuoiŋnalaš lávlagiid. Frode Fjellheim fas lea komponeren sámegielat meassu *Aejlies gaaltije – The Sacred Source, an Arctic Mass*, (vuod 801, 2004), man vuodđun lea lullisápmelaš liturgiija. Dan cd:s lea mielde maid *Jupmelen vuelie*, Ipmila luohiti, man duiskalaš musihkkadutki Karl Tirén lea čállán bajás 1900-logus. Cd-skearru bearpmas mitaluvvo, ahte dan musihka vuodđu lea skandinávalaš: Sámi, Suoma ja Norgga musihkkaarbevierut. Fjellheim vuittii *Aejlies gaaltije* -skearuin Norggas Spellemann Pris -musihkkabálkkašumi. (gč. www.vuelie.no.)

4. Gii oamasta luodi?

Marko Jouste (2006, 276) čállá, ahte davvin vokálamusihkkakultuvrrain guovddážiis lea árbevierrošládja, mii gohčoduvvo earenomážit Sibirijá musihkkakultuvrrain namain *oamastuvvon lávlla* (gč. maiddái Jouste 2001a ja 2001b; Niemi ja Lapsui 2005). Namahus bohtá das, ahte das geas lávlojuvvo, oamasta ieš iežas lávlaga. Oamastuvvon lávlagiin lávlu čujuha musikálalaččat čuožáhahkii.

Oamastuvvon lávlagiid guovddášássi lea, ahte dain govvidit musikálalaččat ja gielalaččat dihto guovlluid birrasa ja olbmuid doppe ja daid gaskavuodát maiddái kommenterejuvvojit. Olbmot, fuolkevuodát, ealáhusat ja olbmuid birasvásáhusat ráhkadit earutkeattes ollisvuoda. Árbevieru ipmirdeapmái dárbbášuvvo ollu detáldiehtu, man sáhttá ipmirdit maiddái bures čihkkojuvvon sániin dahje dajahusain. Dán viiddes, oamastuvvon lávlagiid ja mitalusaid ruossalas fierpmádaga dihte persovdnalávgat leat muhtunlágan persovnnalaš glássa, man čađa geahčadettiin rahpasa oidnolat olles kultuvrii ja maiddái viidásut oktavuodaide.

(Jouste 2006, 276. Suomagielas jorgalan AH-L.)

Oamastuvvon lávlaga sáhttá nappo namuhit juoiggalmasa ollislaš govvideapmin. Juoiggalmas nappo oamasta iežas lávlaga/luodi seammaláhkai go iežas eallimage. Ánte Mihkkal Gaup čállá, ahte persovdnaluohiti lea nuhtalaš ja sánalaš govvidanduodji. Ovdalis dán čálloš lei sáhka dás, man persovnnalaš ássi earenomážit persovdnaluohiti sámiide lea. Gaup (1995, 88) atná juoiggalmasa álo deháleabbon go luodi dahkki. Su mielas geavvá dávjá maid nu, ahte muhtun

luohtemelodijja govvida muhtun dihto olbmo iige giige šat oba muittege, gii luođi lea álgoálggus juoigan dahje bidjan. Gaup joatká ahte sámi kultuvrras ii leat leamaš sáhka das gii luođi lea dahkan, muhto baicce gean luohti dat lea. Dán áigge oamastanvuoigatvuohta ii leat šat nu čielggas. Dahkkivuoigatvuođalága mielde luohtheadhkki oamasta luođi iige láhka váldde vuhtii oamastuvvon lávlla -doahpaga dán oktavuodas. Dan seammás luođi konteaksta lea maid nuppástuvvan; ovdal juige meahcis ja olgun, dál eambo ah eambo lávddi alde ja rádios. (Jouste 2006, 280; Gaup 1995, 77; Luođi oamastanvuoigatvuođas gč. ovdamearkka dihte Åhrén 2007; Hirvasvuopio-Laiti 2007a.)

Árbevirolaš sámi jurddašanmálla mielde luođi oamastanvuoigatvuohta lea čielggas ja oktageardán. Olmmoš guhte juigojuvvo oamasta ieš iežas luođi ja su jápmima maŋŋá luohti lea fas su bearraša dahje su soga opmodat. Sámi servodagas sáhhtá baicce šaddat riidu das gii oamasta muhtun luođi. Ovdamearkka dihte sogat sáhhtet riiddáskit dakkár dilis, juos lea eahpečielggas gean luođis lea sáhka. Juos muhtun luođit ovdamearkka dihte muittuhit menddo olu nubbi nuppi, de dat sáhhtá dagahit sierraoaiviliid. Buorre dábiide gullá maid, ahte ii juoigga almmolaččat dan olbmo gean ii dovdda ja geas ii leat jearran lobi oažžugo su juoigat. (Pirttijärvi-Länsman jearahallan 2003; gč. maiddái Hirvasvuopio-Laiti 2007a.)

5. Čuojanasat

Čuojanasat eai sámiin leat leamaš nu olu, muhto muhtun čuojanasat leat liikká geavahuvvon. Timo Leisiö (1978, 15) čállá, ahte leat leamaš iešguđetlágan skilanasat, maid leat geavahan riittain, ja dasa lassin siedggas ráhkaduvvon ja loddebivddus geavahuvvon njurggonasaid. Njurggonasain buot dovdoseamos lea boskkas ráhkaduvvon oboe lágan čuojanas fádn. Boska dahje olbmoborranrássi (latiinnagillii Angelica archangelica) šaddá duottarguovlluid johkagáttiin. Maj-Lis Skaltje mielas lea lunddolaš, ahte nomádkultuvrras ii lean dáhpin gurput mielde menddo olu biergasiid. Čuojanasaid livččii lean váttis fievrridit jođidettiin, eaige dat livčče oba gierdange olgoáimmus. Muhto olbmo jietna lea leamaš buot lunddoleamos čuojanas, ja dat diedusge leige mielde olles áigge. Goavddis lei gal čuojanas ja noaidi geavahii dan rituálaluđiid oktavuodas, muhto goavdása geavaheamis ja čuojaheamis ledje dárkilis njuolggadusat ja rájit maid mielde dan sáhtii geavahit. (Skaltje 2005, 284.)

Šamanisttalaš rituálain geavahuvvon goavddis dahjege meavrresgárri lea leamaš noaidi čuojanas oskkoldatlaš oktavuodain. Goavdásat eai leat seilon nu olu, dušše sullii 70. Eanaš goavdásiid leat gávdnan Norgga ja Ruoŋa bealde, Suoma Sámis dušše golbma, guokte Giema guovllus ja ovttá Ohcejogas. Dát rumbbut leat čuojahuvvon dušše dan várás ráhkaduvvon veahčiriin. Rumbbut leat leamaš iešguđet guovllus iežasláganat. Frode Fjellheim juohká

rumbomálliid davvisámi rumbbuide ja lullisámi rumbbuide. Rumbbuin leat golbma sierralágan málle. Goavddis, gárrerumbu, lea soahkebáhkis ráhkaduvvon gárimállesas rumbu, rámmarumbu lea ráhkaduvvon nu, ahte jorba muorrarámma ala lea biddjon sisti ja lullisápmelaš gievrie³ lea maid rámmarumbu, muhto mii lea čijahuvvon báttiiguin ja metállabihtáiguin ja das lea earalágan hápmi go jorba rámmarumbbus. (Fjellheim 2005, 126–127, 172.) Sápmelaččaid lassin noaiderrumbbu leat geavahan maid eará eamiálbmogat, nugo manjsit, hantit ja jakuhtat. Rumbbu bajušnáhkkái dahje - sistái leat sárgon symbolalaš govaid. Pentikäinen čállá, ahte sámi rumbbuin ledje čielgasit olu eanet govat go mange eará álbmoga rumbbuin (1995, 169; 170).

Goavdása geavaheamis šamanisttalaš oktavuodain, noaidástallamiin, leat seilon muhtun máde historjáčálliid govveamat (omd. Rheen 1671). Dearppadettiin ja juoiggadettiin noaidi lea vadjolan nuppi ilbmái ja fidnen oktavuoda vuoiŋŋaiguin. Rumbu lea geavahuvvon maiddái einnosteapmái. (Leisiö 1978, 12–13.) Sámiid dološ oskku vuodđun lei seammaláhkai go eará luondduálbmogiinge luonddu bálvleapmi. Dološ sámi ipmilat ledje luondduháldit, ja go ealáhusa fidne luonddus, de bivdui guoski seremonijat ja rituálat ledje dehálaččat. Oaffarbáikin ledje sieiddit, gos jáhkke bivdoipmiliid orrut ja gos deaivvadedje singuin. Noaidis fas jáhkke leat máhtu johtit ealli hámis iešguđege máilmmi gaskkas dalle go ráimmahalai. Dakkáraš seremonijas goavddis lei veahkkin ja čoavddan nuppi máilbmái. (Pennanen 2000, 218–219.)

Suopmelaš musihkkadutki Ilpo Saastamoinen (2000, 68) oaivvilda, ahte rumbbu funkšuvdna šamanisttalaš rituálas lea iehčanas musihka hagage. Su mielas rumbbu jiena dárkkuhussan lea fidnet noaidi vuodjut ja jorgalit miela siskkáldas máilbmái. Rumbbu jietna, coahkkin (pulsa) maid jávkada eará jienaid, mat sáhtášedje heađuštit dahje hehttet vuojuolvvama. Saastamoinen namuha ovdamearkan máŋggaid birra máilmmi dahkkon musihkkabáddemiid, main šamanisttalaš rituála oktavuodas rumbbu coahkkin ii álo jođe rattát lávlumiin. Lávlun nappo lávlun eará ritmmas go rumbu čuojahuvvo, vaikko dábálaččat rumbbu coahkkima figgamuššan lea namalassii mieđuštit lávlojuvvon šuoŋa seamma ritmmas go dat lávlojuvvon. Maiddái Edström (2003, 271 ja 1978, 53, 55) čállá ahte sámi šamanisttalaš rituálaid govvidan dološ teavsttain ii máinnašuvvo rumbbučuojaheami ritma-musikálalaš (rhythmic-musical) oktavuodas juoigamii, lávlumii dahje dánsumii. Dat máksá ahte gálduid mielde rumbbu eai leat geavahan čuojanassan eará luđiid go dušše noaideluđiid oktavuodas.

6. Luodi ja eará sámemusihka oahpahus

Juoigama birra leat sámiid gaskkas máŋggalágan oainnut ja jurdagat. Muhtumiid mielas árbevirolaš

³ Edströma (1978, 48) dieđuid mielde maiddái gobda.

luohti lea áidna rivttes sámemusihkkastiila. Muhtumat fas eai dohkket luođi ovdamearkka dihte dan nu daddjon suddolašvuoda dihte. Ja muhtumat fas eai beare beroš luođis, baicce guldalit milloseappot odđaaigásaš sámemusihka dahje oarjemáilmmi musihka.

Hástalusat gávdnojit gal; musihka oahpaheaddjioahpu gazzan oahpaheaddjit váilot, oahpponeavvut eai olus leat ja eallilan olbmot, geat vel hálldašit árbevirolaš musihkkastiillaid, leat muhtun guovlluin juo jápmán dahje eai šat muhtun sivas juoigga. Sáhtta maid leat nu, ahte juoigalas olbmot eai liikká hálit oahpahit iešguđege siva geažil. Vaikko juoiganmáhttu livččiige, de buohkat eai hálit boahitit skuvllaide oahpahit dahje eai ovdamearkka dihte hálit oahpahit iežaset soga luđiid skuvllain. Ferte maid váldit vuhtii dan, ahte maid beare luđiid ii vealttakeahhtá leat dohkálaš oahpahit. Ná earenomážit dalle juos olmmoš gii juigojuvvo, lea ain eallimin iige sus leat jerrojuvvon lohpi oazžugo su luođi geavahit skuvllas oahppomateriálan. Suoma bealde sámemusihkas váilu maid riikkadási oahppoplána iige sámemusihka oahpahus leat organiserejuvvon skuvllain. Sámemusihka oahpahus lea leamaš duollet dalle dollojuvvon kurssaid veagas, ja skuvllain fas luohteoahpahus lea olu gitta das, máhttago musihka oahpaheaddji ieš juoigat. Árbemusihkkastiillaid seailuheapmi ja árbevieruid sirdin boahhtevaš buolvvaide leat leamaš vuolggasadji sámemusihka oahpahusa ordnemis. Suomas, Ruotas ja Norggas sámemusihka oahpahusa ja seailuheami leat plánen ja geahččalan ovddidit sierralágan prošeavttaiguin. (Hirvasvuopio-Laiti 2007c, 2–3.)

Mánnga universitehta ja musea arkiivvain gávdnojit olu materiálat sámiid birra. Maiddái sámi árbemusihkat leat báddejuvvon ja vurkejuvvon áiggiid čada olu. Arkiivaluđiid guldalettiin sáhtta oahpahallat dološ luđiid, ja dan láhkai sáhtta maiddái dán árbevieru ealáskahttit. Arkiivvain gávdnojit luođit, ja maiddái luđiide ja juoigamii laktáseaddji jearahallamat ja muitalusat. Mánnga sámeartistta leat gávdnan materiálaid arkiivvain, ja arkiivaluđiid sáhtta geavahit maiddái oahpahasas. Davviriikkalaš, Norgga, Suoma ja Ruota oktasaš Luohtearkiivaprošeakta (2005–2007), lea lasihan didolašvuoda arkiivvain ja juohkán dieđu das, mo arkiivamateriálaid gávdná ja mo daid sáhtta geavahit. Eamiálbmotdutkanmuša okta guovddáš áššin lea ahte dieđut. mat leat čohkkejuvvon eamiálbmogiin, galggašii máhcahit ruovttoluotta ja daid galgá sáhttit geavahit dan eamiálbmoga buorrin, masa dieđut gusket. Luohtearkiivaprošeakta lea doaiman aiddo dán jurdaga mielde. Prošeavtta áigge ráhkadedje diehtovuorkká, masa arkiivaluođit vurkejuvvojedje ja ahte daid dieđuid, mat ledje arkiivvain, sáhtášii fidnet fas dálá sámiid atnui. (<http://jojk.ajtte.com/fi>)

Suoma Sámedikkis lea leamaš 2000-logus mánnga EU-ruđaiguin ruhtaduvvon prošeavtta, maid ulbmilin lea leamaš ovddidit sámemusihka oahpahusa Suoma Sámis. Anárii leat

aido huksemin Sáme kulturguovddáža⁴, man oktavuodas doaimbagoahtá maid oahpahusministeriija ruhtadan Sámemusihkkaguovddáš. Dan ulbmilin lea earret eará organiseret sámemusihka oahpahusa Suoma beale sáme guovllus, skuvlet sáme gielat oahpaheaddjiid ja fállat sámemusihka oahpahusa skuvllaide. Oahpahusa geahččalit ordnet nu olu go vejolaš báikkálaš oahpaheaddjiiguin ja nu gohčoduvvon ”Learning from the Elders” -metodain, man sáhtá jorgalit sáme giellii ”vuorrasiin oahppan”. (Hirvasvuopio-Laiti 2007c, 2–3.)

”Learning from the Elders” -metoda leat gávnahan buorre oahpahusvuohkin Kanada inuihtaid árbedáidduid oahpahas. Lean beassan gáiddusoktavuođa (videoteleoktavuođa) bokte čuovvut ja oahpásmuvvat Kangiqsualujjuaq-nammasaš inuihttagiláža mánáid ja nuoraid árbedieđuid oahpahasii. Inuihttamánáid oahpaheaddji mitalii, ahte sin skuvllas fitnet vuorrasut olbmot oahpaheamen mánáide árbedáidduid. Jearaldat ii lean dušše musihka oahpaheamis, muhto árbeoahpahus guoskkai viidát olles kultuvrii. Skuvlamánat oahpahalle ovtta vuorasiiguin duddjot, muohtavisttiid ráhkadit, njuorjjobivddu ja eará dáidduid. Árbedieđuid oahpahus lei skuvlaoahpahusa oassi iige dat dáhpáhuvvan dušše skuvlavisttis baicce eará bargguid oktavuodas ja arenain, ovdamearkka dihte mearragáttis. Nieiddat oahpahalle lávlagiid goarodettiin ja gánddat dalle go ledje bivdui vuolgimin.⁵

Dát eamiálbmogiidda oahpes oahpahanvuohki leage buorre vuolggasadji sámemusihka oahpahusa plánemis. Inuihtaid vuohki musihka oahppamii lea iešalldes aido seammalágan nugo maid árbevirolaččat sámiinge leamaš. Sámit leat oahppan luđiid ovdamearkka dihte gárdde luhtte, barggadettiin dahje eará sosiála oktavuodain go olbmot leat deaivvadan nuppiiguin. Árbemusihkka ii leat oahpahuuvon seammaláhkai go skuvllain dán áigge, baicce dat leamaš oassi árgabeaivvis ja sirdašuvvan njálmmálaš árbevierrun bearrašiin ja sogain. ”Learning from the Elders” -metodas deattuhuvvojit vuorrasiid dáiddut árbedieđu sirdimis, pedagogalaš skuvlejupmi ja/dahje gelbbolašvuolta ii leat nu dehálaš. Juos oahpahus lágiduvvo dáinna lágiin, de dalle lea buorre, juos mielde sáhtá leat maid veahkkepedagoga, veahkeoahpaheaddji dahje koordináhtor, guhte earret eará fuolaha praktihkalaš lágidemiin ja dárbbu mielde sáhtá maid veahkehit oahpahanbarggus. Dalle resursaolmmoš dahjege árbediehti sáhtá konsentreret ieš árbedieđu sirdimii ja oahpaheapmái. Dieđusge sáhttet gávdnot maid nuorat resursaolbmot iige ahki leatge válđoássi, baicce dat árbedáiddut maid resursaolmmoš lea ieš oahppan árbevirolaš vuogi mielde dahje sus muđui lea nana máhttu árbedieđuin.

⁴ http://www.samediggi.fi/index.php?option=com_content&task=blogcategory&id=162&Itemid=305&lang=davvi

⁵ Gč. maddái: <http://www.oocities.org/bareket57/aeq.2005.36.1.008.pdf>

7. Luodis dálá musihkkii: Sámerenesánssa ja sámi populáramusihkka riegiid

Veli-Pekka Lehtola čállá, ahte 1800-logu beallemuttu maŋŋá Finnmárkkus Norggas álggii garra dáruiduhttinpolitihkka, mii bisttii measta čuohte jagi. Dáruiduhttima vuodđun ledje sosiáldarwinisttalaš oainnut ja dat váikkuhedje maiddá lágaide. Sámegeiela geavaheapmi skuvllain gildojuvvui, maiddá sámegeiela oahpahus ja hállan gildojuvvui. Easka jagi 1953 oahpahišgohte fas sámegeiela Tromssa semináras. Ásahus mii gilddii sámegeiela geavaheami oahpahusgiellan (jagi 1898), gomihuvvui easka 1959, ja vel dan maŋŋáge jurddašanvuogit bisso seammaláganin. (Lehtola V-P 1997, 44–45.)

Dáruiduhttin váikkuhii, ii dušše sámegeiela geavaheapmái, muhto maiddá máŋgga eará áššái. Dáruiduhttima váikkuhussan sámiide oahpahuvvui máŋgga sohka buolvva áigge, ahte sin giella, kultuvra ja ealáhusat eai lean mange veara. Ovdalis dán čállošis čálle risttalašvuoda váikkuhusas sámemusihkkii ja das, ahte ain duoid áiggiid sámit ieža maiddá jáhkke, ahte luhti lea suddu. Mari Boine lávlagis *Mearrasápmelažžii* son lávlu:

Go eadni dadjá dutnje: Iihan sápmelaš maidige máhte.

Maid áiggut don dainna sámevuodain?

De ale don imaš, son lea guhká juo eallán.

Muitte don, maid son lea vásihan.

Muitte don, geat su leat oahpahan.

(Jaskatvuoda maŋŋá HRC 1001, 1986.)

Mari Boine deattuha iežas lyrikkas dan, ahte giela ja kultuvrra jávkamis ii sáhte sivahit dušše vanhemiid ja máttarvanhemiid, geat eai leat sámástan iežaset mánáide. Galgá baicce guorahallat sivaid dasa, manne sii eai leat nu dahkan.

Dáruiduhttin lea leamaš okta sivva maiddá dasa, ahte sámemusihkka measta jávkai – ja muhtun guovlluin dat leage jávkan. Go sámemánát dolvojuvvojedje internáhtaide guhkás iežaset ruovttuin, doppe ii gullon sámegeiella, doppe ii sáhtán duddjot, ii lean vejolaš oassálastit boazobargguide, ii juoigat iige guldalit luđiid. Sámemánát šadde ođđa birrasii, gos ii ožžon hállat eará go stáhta váldogiela, ja gos sápmelašvuoda galggai figgat čiegadit. Ii leat imaš, ahte dakkár birrasis bajásšaddán olbmot eai šat máhtán atnit árvvus iežaset giela ja kultuvrra eaige dasto ollesolmmožin šat dovdan, ahte livčče háliidan sirdit árbevirolaš dáidduid ja dieđuid iežaset mánáide.

Sámemusihkka lea leamaš nannosit mielde nu gohčoduvvon sámereenessánsas, 1960–1970-loguin álgán etnikkalaš revitalisašuvnnas. Revitalisašuvdna lea tearbma, man sáhtta čilget sániiguin “kultuvrra ealáskahttin” dahje “kultuvrra ođđasisriegádeapmi”.

Sápmelaččaid etnikkalaš revitalisašuvdna vuhttui čielgasit aiddo dáidagiid bokte. Sámi musihka, girjjálašvuoda, govvadáidaga, duoji, sámegiela ja olles sámekultuvrra dilli buorránišgođii. Veli-Pekka Lehtola (1997, 70) govvida áigodaga, mii álggii sullii 1960-logu rájes, namain “sámereenessánsa”. Lehtola čállá sámekultuvrra bohtán 1970-logus oidnosii mángga oktavuodas: politihkas, medias, kultuvrras ja searvedoaimmain. Dáidaga, earenomážit musihka ja girjjálašvuoda, oassi lei hui dehálaš. Maiddái luhti lea vásihan maŋimus logemat jagi áigge renessánsa: árbevirolaš luodit leat almmustuvvan eanet ah eanet, ođđa luodit leat ráhkaduvvon ja ođđalágan juoiganárbevierru lea riegádan. (Hirvonen 1999, 120).

Sámi kultuvrra revitalisašuvdna dahje ealáskahttin ii leat áidnalunddot fenomena. Veli-Pekka Lehtola lassin maiddái Aotearoa maoriálbmogii gullelaš dutki Linda Tuhiwai Smith (1999, 110–111) čállá, ahte eamiálbmogiid etnikkalaš revitalisašuvdna oidnui dáidagiid bokte ja maiddái duodjeárbevieru nanosmuvvamis. Tuhiwai Smith oaivvilda etnikkalaš revitalisašuvdna - tearpma sisttisoallat dan jurdaga, ahte kultuvra livččii jápmán ja ahte dan galggašii gádjut. Danin dát tearbma lea su mielas čadnon dihtolágan árvvuide ja dan geažil hukse ovdagáttuid. Tuhiwai Smith čállá, ahte eamiálbmogiid riikkaidgaskasaš lihkadus (social movement) lei hui politihkalaš. Sullasaš giccuit eanarivttiin, gielalaš ja kultuvrralaš vuoigatvuodain ja olmmošvuoigatvuodain ledje miehtá máilmmi. Eamiálbmogat Sámis, Gaska-Nuortin, Afrihkás, Davvi-, Gaska- ja Lulli-Amerihkás, Filippiinnain, Indias, Asias ja Jaskes Ábi guovlluin ledje dahkamušas seammalágan áššiin oktanaga.

Vigdis Stordahl (1994, 59–60) čállá ahte 1970-logus álggii sápmelaččaid symbolihkalaš soahti (a symbolic warfare) majoritehta vuostá. Dat oidnui nu, ahte sámis geaibidišgohte ruovttoluotta iežaset vuoigatvuodaid, giela, kultuvrra, eatnamiid ja árvvusatnima, maid ledje manahan. Symbolihkalaš doarruma neavvut ledje kultuvrralaččat ja politihkalaččat, mii ollašuvai earret eará divttaiguin ja musihkain.

Sámi kultuvrra čuožžileami duogábealde lei minoritehtaid máilmmiviidosas moriheapmi bealuštit iežaset vuoigatvuodaid. Dat lei maid dego proteasta dan jurddašanvuohkái, mii vuhttui sođiid maŋŋá: galggai iskat vajáldahttit iežas kulturárbbi, iežas árvvuid ja suddat majoritehtii. Sámereenessánsa sáhtii riegádit dušše dakkáraš dilis, mas uhca álbmoga nátionála iešdovdu lei jávkamin. (Lehtola, V-P 1994, 231; gč. maiddái Tuhiwai Smith 1999, 110–111.)

8. Sámemusihkka rievdá: Áillohaš ja Mari Boine

Sámemusihka ovdáneamis sáhtta čielgasit fuomášit rievdama 1960-logu loahpa rájes gitta dálá áigái. Nils-Aslak Valkeapää, Áillohaš, almmustahtii jagi 1968 *Joikuja* (Luodit) -nammasaš LP-skearu – ovdal dan sámi populáramusihkka ii oppa gávdnonge. Musihkkadutki Richard Jones-Bamman (1993, 272–277) muitala, ahte 1959 Ruota beale sápmelaš Sven-Gösta Jonsson almmustahtii lávlaga, mii lei hui bivnnut Ruota lassin maiddái eará riikkain Skandinávias. Lávlaga namma lea *Vid foten av fjället* ja dat álgá sániiguin “Jag är en lapp och jag har mina renar”. Lávlagis muitaluvvo hui stereotiippalaččat sápmelačča birra, guhte buriin mielain vánddarda duoddaris, guođoha bohccuid ja bálvala vel sieiddige. *Vid foten av fjället* lei čielgasit oarjemáilmmi musihkka.

Richard Jones-Bamman čállá iežas nákkosgirjjis, ahte Jonsson lei dattetge guovtteláhkai “nuorra stuibmideaddji” (rebel, renegade): vuosttažettiin son lei hui odđaaigásaš rocknásti ja nuppi dáfus maid sápmelaš, gii ii figgan čiegadit iežas sápmelašvuoda. Jonsson gohčodiige iežas namain “Den rockande same”. Vaikko artista leige sápmelaš, loiddastii lávddi alde gákti badjelis ja lávllui sámi áššiid birra, de liikká ii leat sihkkar, sáhttago su lávlaga gohčodit sámemusihkkan. Jones-Bammana mieldas Jonssona ovdamearka lei dattetge positiiva sámi kultuvrra ektui, vaikko naiivva ja stereotiippalaš lyrihkat eai addán buoremus vejolaš gova sámi kultuvrras, muhto baicce nannejedje majoritehta romantihkalaš gova sámiin. Iežas lávlagiin Sven-Gösta Jonsson dattetge buvttii guldaleaddjiid čalmmiid ovdii sápmelašvuoda ja gávtti. Jones-Bamman fuopmášuhtta ahte lávlagis daddjojuvvui rámiiguin: “Jua, mun lean sápmelaš, mus leat bohccot ja jua, dieđán bures mo leat dolin láhtten, muhto lean maid rabas odđa áiggi fenomenaide.” Jonsson ii šat ráhkadan musihka *Vid foten av fjället*- lávlaga báddema maŋŋá. (Jones-Bamman 1993, 272–277.)

Áillohaš

Nils-Aslak Valkeapää (1943–2001) lei čeahpes dáiddár, guhte doaimmai máŋgga dáiddasuorggis – son lei musihkkár, girječállli, govvadáiddár, govvejeaddji, diktačállli, neavttár ja váikkuhii áŋgirit maid servodagas (Lehtola, J. 2007, 291; 299; Edström 2003, 277; Lehtola, V-P 2003, 12; Laitinen 2003, 283).

Nils-Aslak Valkeapää lei vuosttas sámeartista, guhte báddii luđiid čuojanasaiiguin. *Joikuja*-skearrus Valkeapää juoigai árbevirolaš luđiid gitarračuojahemiin. Skearrus gullojit maid luonddujienat Sámis; gárddástallanjenat, bieggas, olbmuid hálešteapmi. Jorma Lehtola (2007, 288) čállá, ahte skearru vuostálaste sihke sámit ja majoritehta ovddasteaddjit. Sámit eai dohkkehan

“suttolaš luođi” ja suomelaččat fas árvvoštalle dan, ahte luohti ii leat šat autenttalaš dahje originála go das gullojit maid gitárračuojaheapmi ja oarjemáilmmi ritmmat. Heikki Laitinen (2003, 283) atná *Joikuja*-skearru álggahan áibbas ođđa áigodaga sámi musihkas.

Dovddus juoigi Nils Porsangera dahjege Ivvár Niillasa (jearahallan 2008) mielas Áillohaš lei muđui hui buorre ja čeahpes almmái, muhto aistton Ivvár Niillasa: “Áillohaš bilidii árbevirolaš luođi áibbas.” Kritihkas fuolakeahttá Ivvár Niillasa mielas Áillohaš dattetge barggai riehta go buvttii luođi buohkaid gullosii ja juoigagođii almmolaččat. Dat váikkuhii maid dasa, ahte luođi eai atnán šat nu bahás suddun.

Muhto dan rájes go Áillohaš-rohkki álggii almmolaččat juoigat, de manai badjel dat, dalle heite dan ahte suddun navdimis dan luođi. De álge juoigat veahá gosge.

(Ivvár Niillas, jearahallan 2008.)

Nils-Aslak Valkeapää váikkuhii hui olu sámi kultuvrra ealáskeapmái ja su sadji sámedáiddáriid gaskkas šattai dehálažžan. Son lea ain dán áiggege mánja sámeartistta ovdagovva beroškeahttá das, man suorggi dáiddáris lea sáhka.

Mari Boine

Mari Boine (r. 1956) lea eret Gámehisnjárggas, uhca gilázis Kárášjoga gielddas áibbas Suoma rájá lahkosis. Son gohčoduvvo sámegillii juogo Jovsset Ovlá Jovsset Marin dahje Reittä Biret Ristena Marin. Boine váhnemat leigga lestadiánalaččat, iige sin ruovttus ožžon juoigat iige guldalit eará go vuoŋŋalaš musihka. Luđiide Mari oahpásmuvai easka ollesolmmožin ja hárjehallagođii juoigat. Sámi sálbmálavlunárbevierru lea sutnje oahpis mánnávuoda rájes ja son namuhage dan musihkkastiilla váikkuhan iežas musihkkii. (Lehtola, V-P 1990, 4–5.)

Veli-Pekka Lehtola dahkan jearahallamis (1990, 4–5) Mari Boine muitala, ahte Álaheaju stuimmit rahpe su čalmmiid iežas sápmelašvuhtii. Dat fearánat váikkuhedje su etnikkalaš identitehta gávdnamii. Jearahallamis Boine muitala sivaidd, manin ráhkadišgođii musihka ja mo dat lea váikkuhan su identitehtii.

Go álgen musihkain bargat, in jurddašan ahte lean “musihkkár” dahje “dáiddár”. Mus lei beare dárbu fidnet olggos bahča áššiid. Mu iešdovdu dievva ledje hávit ja bákčasat, ja lávlagiid ráhkadeapmi lei dego dálkkas daidda. Easka dalle go olbmot geat guldaledje mu lávlagiid, bohte jearrat mus, ahte mo don sáhtát muitalit mu birra ja mu dovduid birra nu dárkilit, de áddejin ahte dat lei dálkkas maid earáide.

Nubbi lávki lei dat, ahte háliidin oažžut earáid áddet min, min bákčasiid: dat, geat ledje badjelgeahččan min ja bávččagahtán min. Goalmmát lávki leamašan fuomášit, man stuorra riggodat ja árbi min kultuvrras lea. Lean háliidan ovdanbuktit jurddašuvuogi, mii mis – ja eará eamiálbmogiin – lea. Ja lean geahččalan muitalit, ahte dat jurddašuvuohki lea šaddán dárbbaslaš olles máilbmái, mii mirkkoha ja bilida iežas birrasa olles áigge.

(Mari Boine. Lehtola V-P 1990, 4. Suomagielas jorgalan AH-L)

Veli-Pekka Lehtola (1997, 76–77) čállá, ahte odđa áigodaga doarrun vuoigatvuodaid beales oidnui buot čielgasepmosit sámiid ja Norgga eiseválddiid gaskkas Álaheaju-Guovdageainnu buođu huksema oktavuodas jagiid 1980–1981. Symbolihkalaš doaru sajis dál álgege albma doarut. Lehtola mielas doarrun lei dattetge viehka ráfálaš. Sámit gáibidedje earret eará virggálaš stáhtusa sámegillii ja -kultuvrii ja dan, ahte Norga dovddasta sápmelaččaid eamiálbmogiin ja dorvvasta sámiid ekonomalaš ja sosiála vuoigatvuodaid. Buođđu huksejuvvui vaikko dan vuostálaste garrasit. Jagi 1990 Norgga stáhtaministtar Gro Harlem Brundtland miedihii almmolaččat, ahte Álaheaju buođu huksen ii livčče lean dárbbaslaš. (Lehtola, V-P 1997, 73; 77).

Politihkalaččat Álaheaju dáhpáhusat ledje mearkkašahttit, dasgo daid maŋŋá Norgga virggálaš politihkka sápmelaččaid ektui rievddai. Veli-Pekka Lehtola (1997, 73) čállá, ahte logi jagi siste sámpolitihkas ollašuhhte stuorámuš oasi dain rivttiin maid sámit Álaheaju stuimmiin gáibidedje. Sámi dáidagii dain dáhpáhusain ledje stuorra váikkuhusat, dasgo mánggat dáiddárat ledje juogo mielde doarrumiin dahje fuomášedje iežaset sápmelašvuoda áibbas odđa láhkai. Álaheaju stuimmiide oassálaste maiddái eará riikkaid sámit, ja dát dáhpáhus ovttastahtii sámiid riikkarájáid rastá.

Álaheaju stuimmiid áigge sámelihkadus maid gávnnai iežas nationála symbolaid, ovdamearka dihte sámeleavvga. Sámeleavvga ja sámi álbmotbeaivi 6.2. leat identitehta symbolalaš dahje rituálalaš ovdanbuktimat, mat čatnasit čavga maŋimus 25 jagi siste dáhpáhuvan sámi álbmoga moriheapmái. (Laitinen 2003, 279). Dát fas lea mearka das, ahte sámiin lea odđalágan didolašvuolta sápmelažžan álbmogiin.

Mari Boine vuosttas skearrus, man namma lea *Jaskatvuoda maŋŋá* (HRC 1001), ledje divttat mat hui garrasit bealuštedje sámiid ja muitaledje buotlágan boasttuvuodaid birra. Melodiijaid, čuojanasaid ja olles musihkkastiilla ektui skearrus gullojit čielgasit oarjemáilmmi musihka váikkuhusat. Nuppi skearru, *Gula gula* (ILP 891), divttain ledje seammasullasaš fáttát go vuosttas skearrusge, muhto šuoŋain, heivehusain ja čuojanasaid válljemis ledje stuorra erohusat ovdalažžii.

Erenoamážit vuosttas skearru divttain Mari Boine árvvoštallá ja njulgestaga moaitá Norgga eiseválddiid ja Stuorradikki. Boine maid lávlu moadde lávlaga dárogillii sámegiela lávlagiid lassin – Jones-Bamman árvala dan dahkan danin vai buohkat áddešedje su moitagiid. (Jones-Bamman 1993, 385.) Mari Boine guokte vuosttas skearru leat musikálalaččat áibbas goappatláganat. *Jaskatvuodá manjá* -skearrus gullat čielgasit oarjemáilmmi šuoŋaid. *Gula gula* lea fas máilmmemusihkka dahje etnomusihkka, man guovddášelemeanttat leat djembe-rumbbu jietna, eará etnikkalaš ritmačuojanasat ja Boine luohtelágan jietnageavahus. Boine juoga nu láhkai máhcai musikálalaččat ruoktot ja gávnnai sámemusihka iežas nuppi skearrus. *Gula gula* álggahii maid odđa vuogi sámemusihkkas; luđiid ja eará sámemusihka álge eambo ah eambo mieđuštit iešgudetlágan rumbbuiguin ja ritmačuojanasaiguin. Rumbu šattai nu dehálaš elemeantan sámemusihkkas, ahte dán áigge dan jurddašit leat masá guovddášášši dahje hui dehálaš oassi sámemusihkkas. Rámmarumbbu, djembe dahje eará rumbbu jietna orru heivemin luohái ja rumbbu jietna maid dego buktá juoidá lasi, lasiha fámu juoigamii. Rumbbu jietna maid sáhtta buktit eksohtalaš jurdagiid dološ šamanisttalaš oskkus ja noaiddis. (Hirvasvuopio 1997; Jouste 2006, 306–307; gč. maiddái Jones-Bamman 1993, 372.)

Olle Edström (2003, 279–280) namuha, ahte Mari Boine lea su mielas vuosttas riikkaidgaskasaš sámeartistta. Su mielas Boines lea hui earenomáš “etnikkalaš” lávlunstiila, mas leat váikkuhusat sihke juoigamis ja maiddái Davvi-Amerihká eamiálbmogiid jietnageavahanteknikkas. Edström čállá, ahte dálá nuorra sámeartisttaide Mari Boine musihkka lea leamaš ovdamearkan ja sin movttiidahti. Richard Jones-Bamman (1993, 377) mielas Mari Boine lea jorran 1990-logus odđaaigásaš sámemusihka synonyman.

9. Modernisašuvdna, rievdan ja sámi dáidda

Jari Kupiainen (1990, 33) čállá ahte oarjemáilmmi modernisašuvdna, urbanisašuvdna, soadit, álbmogiid bággo fárremat ja globála luonddukatastrofat leat váikkuhan árbevirolaš eallinvugiid jávkamii dahje rievdamii. Go árbevirolaš eallinvuogit leat nuppástuvvan ja rievdan, de identitehtagazaldagat leat badjánan sihke ovttaskas olbmui ja olles servodagas. Dat fas lea oidnon nu, ahte nátionála lihkadusat leat lassánan ja etnikkalaš iešdovdu leat buorránan. Dat lea ovttastahtán máilmmi ovttas dálá áiggi ekonomiiain ja teknologiiain, ovddidanvehkiin, riikkaidgaskasaš organisašuvnnaid lassánan doaimmaiguin, johtimiiguin, turismmain, mediain ja máilmmiviidosaš dihtorfierpmádagaiguin. Olbmuid diđolašvuolta, diehtu iežas ja birastahti máilmmi birra lea lassánan olles áigge.

Kupiainen govvida dáidaga máilmmis dáhpáhuvván rievdamat eamiálbmogiid ja eará

minoritehtaid perspektiivvas. Oarjemáilmmi dáidagiin leat ihtán bures oidnosii etnikkalaš dáiddasuorggit, mat fas leat álggahan viiddes rievdanproseassaid árbevirolaš dáiddasurggiin. Dan seammás árbevirolaš dáiddasuorggit leat váikkuhišgoahtán oarjemáilmmi dáidagii. Nugo postmoderndnii lea dábálaš, árbevierut seahkanit gaskaneaset ja iešguđetlágan dáiddasuorggit deaivvadit. Etnikkalaš dáiddamáilmmi rievdanprošektii gullá, ahte dat vuhtto sihke báikkálaš, nationála ja maiddái riikkaidgaskasaš dásiin ja buotlágan dáiddasurggiin. (Kupiainen 1990, 36–37.)

Nissondáiddáriid logu lassáneapmi ja sin sajádaga buorráneapmi skuvlejumi dihte ja árbevirolaš servodagaid nuppástupmi, lea okta mearka rievdamis, Kupiainen oaivvilda. Nubbin áššin son máinnaša teknikkalaš innovašuvnnaid, maid váikkuhus vuhtto hui čielgasit aiddo musihkas. Teknihka ovdáneapmi lea váikkuhan sihke musihka dahkamii ja dan juohkimii. Teknikkalaš innovašuvnnaid leat dagahan viiddes ja vuđolaš rievdamiid eanaš dáiddasurggiin. Árbevirolaš materiálat, ávdnasat, ivnnit ja čuojanasat leat jorran dálá áigge diŋggaide. Maiddái áibbas ođđa vuogit dahkat dáidaga leat ilbman ođđaáiggi teknihka degomat videodáidaga ja dihtormusihka geažil. (Kupiainen 1990, 37.)

Go lea sáhka eamiálbmogiin, Kupiainen (1990, 38–39) atná mihtilmas idan dáidaga atnima kultuvrralaš ja etnikkalaš identitehta ovdanbuktimis. Buorre ovdamearka dan dáfus lea sámerenessánsa, mas sámemusihkka ja eará sámedáidda leat leamaš oalle dehálaččat.

Kupiainen (1990, 38–39) atná kultuvrralaš entitehta hui mávssolaš áššin eamiálbmogiidda miehtá máilmmi. Kultuvrralaš estehtalaš ovdanbuktimat leat ožžon guovddáš mearkašumi kultuvrralaš identitehta seailuheamis. Maiddái ekonomalaš áššit leat váikkuhan: dáidagiin sáhhtá maid dinet, ja dáiddáriid sajádat servodagas lea rievdan.

Veli-Pekka Lehtola (1997, 23) čállá ahte ođđa sámeidentitehtas leat leamaš golbma sierra áigodaga ja ahte earret eará girjjálašvuodas dat leat hui ovttaláganat iešguđet guovllu postkoloniála girjjálašvuoda ovdánemiin. Vuosttas, nu gohčoduvvon ádestallan- dahje imiterenáigodahkii lea váikkuhan kolonialisttalaš geavat. Dan áigodagas čállojuvvo majoritehta gillii, muhto ođđa áššin lea dat, ahte sámiid eallimis mitaluvvo kultuvrra siskkobealde. Buot deháleamos lávki lea čállima álggaheapmi iežas gillii. Dalle bohtet oidnosii maid sámegielat lohkket, olbmot, geat lohket sámegiel teavsttaid.

Nubbi áigodat lea radikála sámenationála áigodat, mii deattuha opposišuvnnaid ja rievtti leat sápmelaš. Álbmot ieš háliida meroštallat iežas gova. Goalmmát áigodagas álbmoga iežas doaibmanmáilmet ja strategiijat gávdnogohtet. Sámekultuvrra iešdovddu nanosmuvvan 1980-logus vuhttui girjjálašvuodas nu, ahte sámi girječállit eai šat dárbbášan deattuhit sápmelašvuoda ja identitehta problemaid. (Lehtola, V-P 1999, 23–24.) Aiddo dát áššit vuhttojit čielgasit maiddái sámemusihka modernisašuvnna. Vuokko Hirvonen (1999, 217) bealistis čállá:

Girjjálašvuodas nugo earáge dáiddasurggiin, mat 1970-logus nanosmuvve, leamaš guovddáš sadii ođđalágan, positiiva sápmelaš identitehta hábmemis. Girjjálašvuoda bokte ovdamearkan sámi nissongirječállit leat huksegoahtán positiiva sáme- ja nissonidentitehta sihke ođđalágan subjektivitehtage, nugo lea dáhpáhuvvan maiddái eará koloniserejuvnon álbmogiid girjjálašvuodas. Sii leat váldán dujiidasaset mánggalágan sáme kultuvrra elemeantaid, main oassi lea dušše girjjálaš dokumeanttain gávnamis, oassi bealistic lea ainge ealli árbevierru. Njálmmálaš árbevieru máidnasiid, muitalusaid, mytologiija ja luđiid geavaheapmi čállimis lea justa dat gáldu, mii dahká vejolažžan positiiva identitehta hápmašuvvama.

10. Mánggabealat dálá sámemusihkka

Dálá sámemusihkka sisttisoallá mánga iešguđetlágan musihkkastiilla ja -šlájá. Árbevirolaš luđiid lassin leat sáme gielat lávlagat, schlagerat, dán sunmusihkka, rockmusihkka, pop- ja discomusihkka, vuoŋŋalaš lávlagat, mánáid lávlagat, máilmmi- dahje etnomusihkka, rapmusihkka ja heavymusihkka. (Lehtola, J. 2007, 340–354.)

Norggas orrot buot eanemus sápmelaččat ja Norgga bealde leat sámeartisttat maid eambo go Ruotas dahje Suomas. Ovdalis máinnašuvvon Mari Boine lassin Norgga beale sámeartisttat leat ovdamearka dihte Frode Fjellheim ja Transjoik, heavyjoavkkut Intrique ja Sagittarius. Luđiid ja rockmusihka ovddasta Sančuari, 1990-logu álggus álggahan Orbina ja dán sunmusihkkajoavku Idja, man solistan lávlu Deatnogátte Nuorat -joavkkus beakkánin šaddan Irene Pettersen. Árbevirolaš luđiid čuojanasaiguin ovdanbuktet ovdamearka dihte Johan Anders Baer, Johan Sara Jr., Inga Juuso, Adjágas ja Ánde Somby & Vajas. Suoma beale sápmelaš, guhte lea juo guhká orron Guovdageainnus, Niko Valkeapää, lea menestuvvan bures lávlungilvvuin. Son lea vuoitán guktii Sámi Grand Prix -gilvvu ja maiddái unnitlogugielaid lávlungilvvu Liet Hollánddas. Sáme gillii lávlot maid dakkár artisttat go Ann Mari Andersen, Marit Heatta Øverli ja Elin Kåven. Rapartisttain beakkánepmosat leaba RolfFa ja SlinCraze. (Lehtola, J. 2007, 340–354).

Ruota beale sámeartisttain mii dovdat earret eará Sofia Jannok, Johan Kitty, juoigi guovtto Lars Ánde Kuhmunen ja Simmon Marainen ja sáme gielat rockjoavkku Mollet. Sofia Jannok ja Johan Kitty leaba guktot birgen maid Sámi Grand Prix -gilvvus. (Lehtola, J. 2007, 350.)

Suoma beale davvisápmelaš artisttat leat ovdamearka dihte juoigit Wimme Saari, Ulla Pirttijärvi-Länsman, Petra Biret Magga-Vars ja Niiles-Jouni Aikio. Angelit-joavku (ovddeš Áŋŋel Nieiddat, oappážat Ursula Länsman ja Tuuni Partti) lea almmustahtán mánga skearru ja dat šattai dovddusin juo 1990-logu álggus ja joatká ain. Tiina Aikio lea eret Suoma Sámi lullioasis, Vuohčus ja lea loaiddastan lávddi ala sihke neavttárin ja lávlun ja sus leat ilbman guokte cd:a.

Vuohčus lea eret maid Eero Magga, guhte lávlu dánsunmusihka. Vilddas-joavku čuojaha dakkár sámemusihkka, mas leat váikkuhusat musihkkastiillain miehtá máilmmi ja SomBy-rockjoavku fas lea buot ođđaseamos čuojahanjoavku. Jiella-joavku ja Suoma-Norgga sámejoavku Áigi moderniserejit luhteárbevieru ja čuojahit maid sámegeilat lávlagiid oarjemáilmmimusihka váikkuhusaiguin. Klassihkalaš musihka bealde dovdat klarineahttačuojaheaddji Anna Näkkäljärvi. (Lehtola, J. 2007, 340–354). Son lea maid almmustahtán solo-cd:a 2011. Ođđa sámemusihkkár Suoma Sámis lea maid Niillas Holmberg, Ohcejogas eret.

Suoma bealde gávdnojit maid nuortalaš ja anáraš musihkkárat. Nuortasámi musihkkárat leaba vieljažat Jaakko ja Leo Gauriloff ja árbevirolaš leu'ddejeaddji Elias Moshnikoff. Tiina Sanila band čuojaha nuorttalašgiel rockmusihkka. Dán joavkkus čuojaha maid anáraš Jussi Isokoski. Isokoski oamasta Tuupa Records -nammasaš skearrolágádusa, mii lea almmustahtán maiddái Mikkal Morottaja dahjege Amoca cd:a. Amoc ráppe iežas eatnigillii, anárašgillii, ja lea bádden skearruid maiddái suomelaš rapartisttaiguin. Anáraš lávlut leat Aune Kuuva, Ilmari Mattus ja oappážat Heli ja Satu Aikio.

Sámemusihkkafestiválaid lágidit máŋgga sajis. Norgga bealde leat ee. Guovdageainnu beassášmárkanat ja Čakčafestivála, Riddu Ridđu, Márkomeanut ja Suomas Ijahis Idja Anáris. Sámemárkaniid oktavuodas, nugo Johkamohki márkaniin Ruotas dahje Márjjábeivviid Heahtás Suoma bealde, lágiduvvojit dávjá maid sámemusihkkakonsearttat. Sámi artisttain ja musihkkafestiválain leat maid iežaset interneahhtasiiddut. (Gč. ovdamearkka dihte www.ijahisidja.fi, www.myspace.com/boine, www.myspace.com/sombyfinland, www.sofiajannok.com.

1980-logus ja das maŋŋá riegádan sámenuorat leat bajásšaddan dilis, mas luohti ii leat áidna sámemusihkka. Dálá sámenuorat leat gullan ođđaaigásaš sámemusihka unnivuoda rájes ja maiddái sámemusihkkaskearruid lea álki fidnet ja oastit. Dasa lassin juohkehaš sáhtá láddet musihka interneahhtas dihtoriin. Teknihkka lea ovdánan hui johtilit go leat joavdan 2000-lohkui. Sámi rádiot čuojahit sámemusihka juohke beaivve, MySpaces dahje YouTubes fidne dieđuid sámi musihkas ja artisttain.

Sámemusihkka lea nappo šaddan musihkkan eará musihkaid gaskkas. Árbevirolaš luohti liikká ain eallá ja árbevirolaš luđiid guldalit ain čuojaheami haga. Suomelaš musihkkadutki Heikki Laitinen čállá, ahte lávdedáidagis háladettiin luohti eallá čuojanasaid haga, muhto áibbas bures luohtái orru heivemin mii ihkenassii čuojaheapmi: folk, rock, country, jazz, klassihkalaš orkeasttar dahje disco. Laitinen atná dan mearkan das, ahte luohti ii gula doložii, muhto lea ealli musihkkastiila, mas lea jáhku mielde maid čuvges boahtteáigi. (Laitinen 2003, 277.)

Árbevirolaš vokálamusihkas, luodis, ja dálá áigge populáramusihkas leat čielga

erohusat. Dat vuhtto maid Sámi Grand Prix -lávlungilvvus, mii lágiduvvo jahkásaččat Guovdageainnus beassáziid áigge. Gilvvus leat guokte oasi: árbevirolaš musihkkastiillaide iežas gilvu ja nubbi oassi fas eará sámemusihkkii. Livččii váttis árvoštallat árbevirolaš luđiid ja čuojahuvvon musihka seamma gilvvus, danin leage hui vuogas, ahte luohti beassá leat sierra. Dainna lágiin sáhtta maid gáhttet árbevirolaš musihkkastiillaid ja atnit daid árvvus.

11. Luodi boahhteáiggi hástalusat

Vai luohti – ja eará sámi árbemusihkkastiillat – ain ellet boahhteáiggis, lea hui dehálaš, ahte dat seailuhit daid iešvuodaid, mat daidda árbevirolaččat gullet. Dainna oaivvildan dan ahte vaikko árbevieruid sáhttagé ođasmahttit, de dat liikká bissot ealli kultuvran eaige muhttašuva nu olu, ahte jávkkašedje dat vuodđoáššit, mat dollet árbevieru árbevierrun. Buorre ovdamearka lea dat, go sámemusihkka juhkkovuvvo lávlungilvvuin árbevirolaš ja dálááigásaš musihkkasuorgái. Árbevieruid háliidit atnit árvvus ja danin lágidit sierra gilvvu árbevirolaš musihkkastiillaide, muhto liikká gilvvuin lea sadji maid dálááigásaš ođasmuvvi musihkkii. Juohke kultuvra eallá ja rievdá, iige sámekultuvrage biso agibeavve seammaláganin. Maiddái musihkka rievdá ja dasa bohtet ođđa váikkuhusat eará musihkkastiillain. Ná dáhpuhuvvá earenomážit min áiggis, goas media, johtilis oktavuodat ja dat, ahte kultuvrrat šaddet ain eanet ovttaláganin, váikkuhit olbmuid eallimii miehtá máilmmi.

Dán áigge dárbbasuvvojit ođđa vuogit árbemusihkaid ealáskahttimii. Vaikko luohti lea muhtun guovlluin ealli árbevierru, muhtun sajiin dat fas lea áibbas jávkan. Mánegasat leat fuolas das, ahte árbevirolaš musihkkastiillat jávket oalát. Vuoras olbmot dahje nuorabutge, geain lea árbevirolaš máhttu, sáhttet oahpahit mánáid ja nuoraid ja dan láchkai sirdit árbevieru boahttevaš buolvvaide. “Learning from the Elders” -metoda heive bures eamiálbmogiid árbedieđuid oahpahussii. Buohkat eai dattetge hálit oahpahit ja dasa lassin ferte maid váldit vuhtii dan, gean ja makkáraš luđiid sáhtta oahpahit. Árbevirolaš sámemusihkka ii leat sámiide beare musihkka, beare lávlunvuohki, daningo dat čatnasa nu čavga maid olles kultuvrii.

Luohti lea maid gillán dáruiduhttima ja risttalašvuoda deattu geažil, muhto ii liikká leat jávkan. Dán áigge luohti gullo eambo ah eambo lávddi alde, go fas ovdal olbmot juige dábálaččat gárddiid luhtte ja beaivválaš bargguid siste.

Luohteárbevieru seailumii leat leamaš ainjuo guokte dehálaš siva: persovdnaluodit ja boazodoallu. Persovdnaluodit leat nu dehálaš oassi sámi kultuvrras, ahte olbmot leat seailuhan árbevieru. Luodi ja boazodoalu nana oktavuoha eallá ain dán beaivvege, ja badjebargguin ja gárdde luhtte juiget ain. Eaige duoddaris leat leamaš báhpát juoigangildosa fákteamin; eai oppa dallege, go

luohti lei garrasit gildojuvvon. (Skaltje 2005, 289). Ovdamearkan dán beaivve boazodolliid ja luođi oktavuodas sáhtta namuhit vaikkoba 2005 ilbmán *Davvi Jienat – Juoigama suopmanat* duppal-cd:a, mas nubbi cd:s gávdnojit juoigansuopmanat miehtá Sámi ja nubbi cd:a namma fas lea *Boazoolbmuid luođit*. Boazoluđiid haga illá jáhkán ahte luohti livčče oppa seilongge gitta min beivviid rádjai. Sihke árbevirolaš musihkkastiillaid oahppama ja daid ovdanbuktima konteaksta lea jagiid mielde muhtun osiin rievdan. Modernisašuvnna mielde davvisámi musihkka sisttisdoallá dálá áigge olu earáge musihka go luođi, muhto das fuolakeahhtá maiddá árbevirolaš luohti eallá ain. Luohti lea dehálaš davvisámiid kultuvrra dovdomearka – seamma dehálaš go giella, gákti ja duodji.

*Luohti lea eanet go musihkka
Luođiguin olbmot diehtalit gaskaneaset
Luohti lea gulahallanvuohki maiddá luonddogáhppálagaiuin*

*Luohti buktá doaivvu
dudđjo buori
dahká eallima eallin, Máreha Lásse Márjjá sániiguin*

*Luohti lea eallima čikŋa
Luođit leat leamaš ja dat leat ain.*

MajLis Skaltje (2005)

Gáldut

Girjjálašvuohta

EDSTRÖM, Olle (2003) "From Jojk to Rock&Jojk: Some remarks on the Process of Change and of the Socially Constructed Meaning of Sami Music". *Studia Musicologica Academiae Scientiarum Hungariae* 44/1–2, 269–289. (Toim.) József Ujfalussy: Budapest.

EDSTRÖM, Karl-Olof (Olle) (1978) *Den samiska musikkulturen – en översikt*. Skrifter från musikvetenskapliga institutionen nr. 1: Göteborg.

ERIKSEN LINDI, Gudrun (2000) *Luohtemáilmmis*. Gába 1/2000: Alta.

FJELLHEIM, Frode (2005) *Juoigama vuodul*. Frode Fjellheim/Vuelie: Trondheim.

GAUP, Ánte Mihkkal (1995) "Olbmo musihkalaš gákti – luohtebidjama birra". *Essayčoakkáldat 2: Cafe Boddu*, 73–92. (Doaimm.) Harald Gaski ja John. T. Solbakk. Davvi Girji o.s: Vaasa.

HIRVASVUOPIO-LAITI, Annukka (2007a) "Arkistoaineiston mahdollisuudet saamelaisessa musiikinopetuksessa". *Kohtaaminen – Gávnnadeapmi. Seminaarikirja suomalaisten äänitearkistojen saamelaisaineistosta, keräyksestä ja käytöstä*, 124–129. (Doaimm.) Jouste, Marko. Sámi museum – Saamelaismuseosäätö & Yhteispohjoismainen joikuarkistoprojekti: Inari.

HIRVASVUOPIO-LAITI, Annukka (2007b) *Saamelaismusiikin opetuksen kehittämishankkeen loppuraportti*. Saamelaiskäräjät. Prentekeahes čálus.

HIRVASVUOPIO-LAITI, Annukka (2007c) *Saamelaismusiikkikeskushankkeen loppuraportti*. Saamelaiskäräjät. Prentekeahes čálus.

HIRVASVUOPIO, Annukka (1997) *Jaskatvuoda manjá ja Gula gula – Iskelmästä kohti joikua. Mari Boine Persenin musiikkityylin muutos suhteessa etniseen revitalisaatioon. Vertailukohteena kaksi ensimmäistä levyä*. Etnomusikologija proseminárbargu. Tampere univeristeahhta. Álbmotárbevieu ossodat. Prentekeahes čálus.

HIRVONEN, Vuokko (1991) *Gumppe luodis Áillohažžii. Luodi šládjateorehtalaš guorahallan ja Valkeapää divttat njálmálaš tradišuvnna joatkin*. Pro gradu -bargu. Oulu universiteahhta.

HIRVONEN, Vuokko (1999) *Sámeeatnama jienat. Sápmelaš nissona bálggis girječállin*. DAT: Guovdageaidnu.

JONES-BAMMAN, Richard (1993) *As Long We Continue to Joik, We'll Remember Who We Are. Negotiating Identity and the Performance of Culture: The Saami Joik*. A Bell & Howell Company: Michigan.

JOUSTE, Marko (2006) "Suomen saamelaisten musiikkiperintee". *Suomen musiikin historia – Kansanmusiikki*. (Doaimm.) Asplund – Hoppu – Laitinen – Leisiö – Saha – Westerholm. WSOY: Helsinki.

JOUSTE, Marko (2001a) "Saamelaiskuvauksen teemoja suomalaisessa joikututkimuksessa". *Musiikin suunta 1/2001*, 6–27. SES: Helsinki.

JÄRVINEN, Minna-Riikka (1999) *Maailma äänessä. Tutkimus pohjoissaamelaisesta joikuperinteestä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Toimituksia 762. Suomalaisen kirjallisuuden seura: Helsinki.

KANTOLA, Tuula (1984) *Talvadaksen joikuperinne. Etnomusikologinen perustutkimus tenonsaamelaisten musiikista*. Turun yliopiston kulttuurien tutkimuksen laitos. Folkloristiikan tutkimuksia II: Turku.

KOIVUNEN, Hannele (1997) *Hiljainen tieto*. Otava: Helsinki.

KUPIAINEN, Jari (1990) *Taide, antropologia ja postmoderni maailma*, 33–44. Suomen Antropologi, 3/1990. 15. vuosikerta. Suomen Antropologinen Seura: Helsinki.

LAITINEN, Heikki (2003) ”Joiun monet kasvot”. *Iski sieluihin salama – Kirjoituksia musiikista*. 277–288. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 942. Kansanmusiikki-instituutin julkaisuja 55: Helsinki.

LAITINEN, Heikki (1981) ”Saamelaisten musiikki”. *Kansanmusiikki*, 179–198. (Doaimm.) Anneli Asplund ja Matti Hako. Suomalaisen kirjallisuuden seura: Vaasa.

LEHTOLA, Jorma (2007) *Laulujen Lappi. Tarinoita haavemaasta*. Kustannus-Puntsi: Jyväskylä.

LEHTOLA, Veli-Pekka (1997) *Saamelaiset – Historia, yhteiskunta, taide*. Kustannus-Puntsi: Jyväskylä.

LEHTOLA, Veli-Pekka (1994): *Saamelainen evakko. Rauhan kansa sodan jaloissa*. City-Sámit: Vaasa.

LEHTOLA, Veli-Pekka (1990) *Davvebiegga. Kirjoituksia saamelaiskulttuurista*. Omakustanne: Kemijärvi.

LEISIÖ, Timo (1978) *Saamelaisten vanhakantainen musiikkikulttuuri*. *Kansanmusiikki* 2/1978: Alajärvi.

NIEMI – LAPSUI (2002) *Network of Songs. Individual songs of the Ob´Gulf Nenets: Music and local history as sung by Maria Maksimovna Lapsui*. SUST: Helsinki.

NÄKKÄLÄJÄRVI, Anna (2004) *Pikkusanat Jussan Antin joiussa. Rakenneanalyttinen tutkimus pohjoissaamelaisesta joiusta*. Oahppočájánasbargu. Pirkanmaa Ámmátallaskuvla, Tampere. Musihka oahpposuorgi. Musihkkapedagoga skuvlensuorgi. Prentekeahkes čálus.

PENTIKÄINEN, Juha (1995) *Saamelaiset. Pohjoisen kansan mytologia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 596: Hämeenlinna.

PÄÄKKÖNEN, Erkki (1995) *Saamelaisuus sirkumpolaarisena etnisyytenä*. Oulun yliopisto. Pohjoismainen Saamelaisinstituutti: Oulu.

SAASTAMOINEN, Ippo (2000) ”Saamelaismusiikki maailmankartalla”. *Beaivvi mánát. Saamelaisten juuret ja nykyaika*, 65–82. (Doaimm.) Seurujärvi-Kari, Irja. Tietolipas 164. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Vammala.

SKALTJE, Maj-Lis (2005) *Luondu Juoiggaha*. (Doaimm.) DAT: Uddevalla.

STORDAHL, Vigdis (1994) “Identity and Sáminess Expressing World View and Nation”. *Majority – Minority Relations. The case of the Sámi in Scandinavia. Report*. Guovdageaidnu, Norway 2. –4. July 1993. Dieđut NO. 1. The World Commission on Culture and Development: Kautokeino.

TUHIWAI SMITH, Linda (1999) *Decolonizing Methodologies. Research and Indegenous Peoples*. University of Otago Press: Dunedin.

TURI, Johan 1910 (1987): *Muitalus sámiid birra*. (Doaimm.) Samuli Aikio ja Mikael Svonni. Sámi Girjjit: Johkamohkki.

ÅHRÉN, Mattis (2007) ”Oikeudellinen muistio. Joikuarkistoprojektissa ehdotettujen toimenpiteiden mahdolliset oikeudelliset seuraamukset”. (Suomagillii) Nuorgam, Pia. *Kohtaaminen – Gávnnadeapmi. Seminaarikirja suomalaisten äänitearkistojen saamelaisaineistosta, keräyksestä ja käytöstä*, 142–189. (Toim.) Jouste, Marko. Sámi museum – Saamelaismuseosäätiö & Yhteispohjoismainen joikuarkistoprojekti: Inari

Musihkka

Boine Mari 1985: **Jaskatvuoda manjá** (HCRMC 1001)

Boine Mari 1988: **Gula gula** (ILP 891)

Boine Mari 1993: **Goaskinviellja** (MBCD 62)

Boine Mari 1994: **Leahkastin** (MBCD 94)

Boine Mari 2006: **Idjagiedas** (LEAN 2006)

Fjellheim Frode 2004: **Aejlies gaaltije – The Sacred Source, an Arctic Mass** (vucd 801)

Árbevirolaš juoigit 2005: **Juoigama suopmanat – Northern voices Yoik languages** (DATCD38: 1–2)

Paus, Ole – Boiné, Mari – Bremnes, Kari 1991: **Salmer på veien hjem** (FXCD 105)

Sámi Jienat 2006: **Sálmnat Sámis** (Rieban CD-007)

Valkeapää, Nils-Aslak 1968: **Joikuja** (OT-LP50)

Valkeapää, Nils-Aslak 1972: **Juoigamat** (SFLP 8531)

Wimme 1997: **Gierran** (ZENCD 2055)

Wimme 2007: **Gapmu** (ZENCD 2079)

Jearahallamat

ÁIGI	INFORMÁNTA	BÁIKI
1.2.2008	Nils Porsanger	Horbma. Informántta ruovttus.
27.5.2003	Janne Aikio	Ohcejohka. Ohcejoga searvegoddedállu.
3.6.2003	Ulla Pirttijärvi-Länsman	Ohcejohka. Informántta ruovttus.
12.11.1995	Elsa Magga ja Inkeri Pokka	Soađegilli. Hannuksenkartano boarrásiidsiida.

Jearahallamat leat vurkejuvvon jearahalli ruoktot.

Logaldallamat

Ánte-Mihkkal Gaup, 20.5.2006, Ijahis Idja – eamiálbmogiid musihkkafestiválas musihkkasemináras. Anár, Siida-musea sále.

Wimme Saari, 29.3.2007, Sámemusihka oahpahusa ovddidanprošeavtta lágidan oahpaheaddjjiid ja mánáidgárdebargiid musihkkaskuvlenbeaivi. Anár, Rivdol.